

SAID AHMAD

JIMJITLIK

Roman

Qayta ishlangan nashri

TOSHKENT
"O'ZBEKISTON"

2008

«Jimjitlik» romani 1986—1987 yillarda «Sharq yulduzi» jurnalida davomli e'lon qilindi. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti uni 1989 yilda 150 000 nusxada bosib chiqardi.

Biroq, senzura muallifni ogohlantirmay, hatto unga sezdirmay, asarning uchdan bir qismini olib tashladi. Oqibatda, «mayib» asar o'quvchi qo'lga tegdi.

Muallif o'tgan o'n to'rt yil davomida romanni qayta tiklash uchun ko'p urindi. U asarni qayta ishlash jarayonida bugungi kun talablarini nazardan qochirmadi

Roman yovuzlik bilan ezgulikning abadiy kurashiga bag'ishlangan.

Birinchi qism

BIR TANDA IKKI ODAM

Cho'qqilar jilvasiga ko'pam mah-
liyo bo'laverma, holam. Bu tog da
qashqirlar bor...

I

Odam bolasining ko'zidan yosh chiqmasa qiyin ekan. Yurak-
bag'rini o'rtağan amlar shu ko'z yoshi bilan chiqib ketadi.
Kimki faryod urib yig'layolmasa, ko'zidan yosh chiqazolmasa,
alamlarini ichiga yutsa — dardga chalinadi. Shuning uchun keksalar
alam o'rtağan kishiga, yig'la, ko'nglingni bo'shat, deydilar. Bu
gapda hikmat ko'p.

Afsuski, Tolibjon ko'zyosh to'kib yig'lolmasdi. Unsiz, ko'z
yoshisiz yig'lardi, xolos. Mana shu unsiz yig'i Tolibjonni yiqitdi.
Sal kunda qop-qora sochlari kaptar patidek bo'lib ketdi.

Asab kasali yomon dard bo'ladi. Tolibjon shovqinga chida-
maydigan, gap ko'tarmaydigan bo'lib qoldi.

U o'ylab-o'ylab, olls qishlog'ida qolgan o'gay singlisini esladi.
Tolibjon uni ko'p yillardan beri ko'rmagan. Eri nima ish qiladi?
Nechta bolasi bor? Buni bilmasdi. Har qalay, o'zi tug'ilib o'sgan
qishloq. Bolaligini eslatadigan guvala devorlar bilan qurshalgan
hovlilar, tengqurlari bilan birga cho'milgan jimjit soylar, olisda
sadafdek chaqnab turgan cho'qqilar, yam-yashil o'tloqlar ko'ngliga
taskin berar-ku!

U ana shunday o'ylar bilan yo'lga otlandi.

Yetimqishloqning pastida katta soy oqardi. Soy suvi qishloq
etagiga yetganda yoyilib, o'rtasida o'nlab orolchalar hosil qilardi.
Tolibjon bolaligida o'rtoqlari bilan suv kechib, orolchalarda qumga
ko'milib, soatlab osmonga qarab yotardi. O'sha paytlarda osmon
juda ham ko'm-ko'k bo'lardi. Oppoq bulutlar sut ko'pigidek bo'lib,
qishloq ustidan shoshilmay toqqa qarab suzib o'tib ketishardi.
Qamishlar orasidan qurbaqalarning qurillashi, o'rdaklarning g'aq-
g'aq tovushlari eshitilib turardi.

Tolibjon ko'kka qarab yotib, bir zumda dunyoni xayolda aylanib chiqardi. Kechalari osmonni to'ldirgan yulduzlarning imlashlariga tikilib tongni kutardi...

Mana hozir u o'sha yoshligi o'tgan soy ko'prigi ustida turipti. Endi u yalang oyoq, tanini oftob kuydirgan bola emas, sochlari oqargan. hayotning achchiq-chuchugini totgan Tolibjon edi. U toshlarga urilib oqayotgan suvdan bolaligini qidirayotganga o'xshardi. Bu orolchalarda qanchadan-qancha xayollari qolgan. Shu sohillarda u balog'atga yetdi. Shu orolchalarda ne-ne buyuk orzular og'ushida mast bo'lgan. Nihoyat, jimjit sertuproq ko'chalarda kezib, muhabbatning bir umr unutilmas, qo'shiqdek ko'ngilni yayratuvchi, g'azaldek yurakka quyuluvchi, tushdek tumanli onlarini kechirgan. U kunlar endi qaytmas bo'lib olisga, juda olislarga uchib ketgan.

Tolibjon omonat yog'och ko'prik ustida shunday, ham shirin, ham yurakni o'rtovchi hislar og'ushida garangsib turardi.

Kechga yaqin Tolibjon qadrdon uyini topib keldi.

U qishloqdan chiqib ketayotganda singlisi to'lishib, boqishlaridan balog'atning allaqanday ta'rifga so'z bermaydigan daqiqalarini kechirayotgani sezilib qolgan qizaloq edi. Singlisi Tolibjonning xotirida shundayligicha qolgan. Hozir qandoq bo'lib ketganikin, deb o'yladi Tolibjon.

Eshikdan jur'atsiz qadam tashlab hovliga kirdi.

Mototsiklni yonboshlatib g'ildiragiga yel berayotgan to'qqiz yoshlardagi bola notanish kishining hovliga kirganidan hayratlanib, moy bo'lib ketgan qo'llarini lattaga artib o'mnidan turdi.

Hovlining narigi burchida uch-to'rt bola yerga cho'nqayib o'tirib nimadir qilyapti. Ayvonda, hovliga orqa o'girib, bir kampir choy ichyapti. Tolibjon hovlini, uyni, ayvonni bir onda ko'zdan kechirib chiqdi. Birdan yuragi «shuv» etib orqaga tortib ketdi. Singlisi boshqa yoqqa ko'chib ketgan bo'lsa-ya! Bular begona kishilar bo'lsa-ya!

Bolalardan biri unga yaqin kelib, salom berdi.

— Zaynab opaning uylari shumi? — deb so'radi Tolibjon.

— Ha, shu. Keling, tog'a.

Tolibjon yengil tin oldi.

— Sen Zaynabxonning kimlari bo'lasan? — dedi tutilib Tolibjon.

Ayvonda choy ichib o'tirgan kampir ovoz berdi:

— Hoy, kim bilan gaplashyapsan, bolam?

Bu ovoz Tolibjonga tanish edi. Yuragi bir hapriqib ketdi. Chamadonini yerga qo'yib, ayvon tomonga jadal yurdi. Gurs-gurs qadam tovushidan kampir o'midan turmoqchi bo'ldi.

Kampir to'qsondan oshgan, halimdek hilvirab qolgan. U — Tolibjonning o'gay onasi. Tolibjon qishloqdan chiqib ketganda payg'ambar yoshidan oshib ketgan edi. Tirik ekan. Tolibjon kela solib engashdi-yu, uning bo'ynidan quchoqlab, bir daqiqa so'z topolmay, entikib, turib qoldi

— Hoy, kimsan, bolam? Hiding dimog'imga tanish.

Kampirning ko'zi ojiz edi. U Tolibjonning yelkalarini timirs-kilab silab ko'rdi. Taniyolmadi.

— Meni diqqat qilmay o'zing ayta qol, bolam! Kimsan? Hiding Tolibginamning hidiga o'xshab ketyapti.

Yig'lab ko'zidan yosh chiqazolmagan Tolibjonning o'pkasi to'lib ketdi. Hiqillab turib birdan ho'ngrab yuhordi.

Kampir uning boshini silab, peshonasini yuziga bosib, sekin dedi:

— Qayoqlarda yurgan eding, bolam? Ko'zim ochiq paytlarda qayoqlarda eding, tentagim?

Kampir uni bag'ridan bo'shatib, hovli tomonga qichqirdi:

— Nima qilib turibsanlar, ayangni chaqirmaysanlarmi? Dadalaringga xabar qilmaysanlarmi? Yugur, pochchangga chop, tog'am keldi, deb ayt.

Bir hovli bola dupur-dupur qilib to'rt tarafga yugurib ketdi.

— Ha, umringdan haraka topgurlar, juda sho'x-da, bular.

Kampir nimchasiga o'rab qo'ygan choynakni beri surib piyolaga choy quydi.

— Qanisan, bolam? Manavi choyni ich. Dolchin solib damlaganman. Ich, ich!

Tolibjon kampirning qo'lidan choyni oldi. Ho'pladi. Onasi o'sha paytda ham shunaqa choy ichardi. Haligacha o'sha odatini tashlamapti.

Bir choynak xushbo'y choyni ichib bo'lgunlaricha hovli odamga to'lib ketdi. Boshiga durra tang'igan, yoshi qirqning nari-berisidagi xotin halloslab kelib Tolibjonga o'zini otdi.

— Akajon! Bormisiz, akajon?!

Bu uning singlisi Zaynab edi. Aka-singil bir-birlariga mo'ltirab tikilib qolishdi.

— Tinch-omonmisan, singlim. Mana, keldim.

Bolalar ularning holatini kuzatib turishardi. Zaynab akasini bag'ridan bo'shatib, bolalarga qaradi.

— Nima qilib turibsizlar? Bu tog'anglar-ku! Chaqiringlar dadalaringni! Pochchalaringniyam chaqiringlar.

Bolalar allaqachon xabar yetkazib bo'lishgan ekan. Birin-кетин kuyov bilan bola ko'targan ikki qizi kirib kelishdi.

Zaynab ikkala qizini uzatgan, har birining ikki, uchtdan bolasi bor edi.

Zaynabning eri keldi. Tolibjon bilan bel olishib ko'rishdi. Keyin chorbog'dan qo'y sudrab chiqib, kampirdan fotiha so'radi. Kampir uzoq pichirlab, yuziga fotiha tortdi. Kuyov Tolibjonning oyog'i tagiga kelib, qo'y bo'g'ziga pichoq tortdi.

Kech kirib, qishloq uylarida chiroqlar yondi. Qo'ni-qo'shnilar biri tovoqda chuchvara, biri shirguruch, biri somsa ko'tarib kirdi. Kuyov kampirni ko'tarib olib keldi-da, so'riga o'tqazdi. Zaynab akasining yelkasiga yangi to'n tashlab, gilam do'ppi kiydirdi. U to'g'riga o'tirib olib, akasidan ko'z uzmasdi. Goh kuladi, goh mo'lt-mo'lt yosh to'kib yig'laydi.

Zaynab kechasi Tolibjonga so'riga, eri bilan yonma-yon joy to'shab berdi.

Kuyov charchagan ekan, birpasda pish-pish qilib uxlab qoldi. Ammo Tolibjonni hadeganda uyqu ololmadi.

Osmon xuddi bolaligidagidek tiniq. Sanoqsiz yulduzlar bir-birlari bilan imlashadi. Ular Tolibjonni ko'k bag'riga chorlayotganga o'xshaydi. Tog' ortidan ko'tarilgan barkashdek oy bir gala bulutni haydab chiqdi. Tolibjon kiprik qoqmay osmonga tikilib yotibdi. Kecha shu qadar jimjitki, hatto keksa qayrag'ochda mudragan chumchuqning iniga sig'may tipirchilagani ham eshitiladi.

Shu sokinlikni buzib, qaydadir kuchli portlash bo'tdi. Uning dahshatli ovozi tog' ko'kragiga qadalib aks-sado qaytdi. Shu xil portlash yana bir necha marta takrorlandi. Tolibjon ko'rpani yelkasiga tortib o'tirib oldi.

Zaynab ertalabki nonushtaga xamir qorib, hovli betida u yoqdan-bu yoqqa g'imirsib yuripti.

Sal o'tmay, osmonga sut rang nur purkab chaqin chaqdi.

Elektropayvandning o'tkir nuri azamat teraklarning uchini sham piligidek bir dam yondirib, o'chdi. Qaydadir ko'tarma kranning g'iyqillagani, qo'ng'iroq chalgani eshitildi. Bu tovushlar Tolibjonning asabini buzmasdi. Qaytaga qandaydir halovat,

yupanch berayotganga o'xshardi. U yana shunaqa chaqin chaqishini kutib yotdi. Yo'q, boshqa chaqin chaqmadi.

Tolibjon o'y o'ylab ketdi.

U institutni tugatganda, qishloqqa bir kelib ketdi. Aspirantura yillari qishloqqa kelishning sira iloji bo'lmadi. Negadir onam o'gay, singlim o'gay degan fikr uni bu oiladan nariga itarardi. Bunga ma'lum sabablar ham bor edi. Zaynabning bo'yi cho'zilgan sari o'gay ona, Tolibjon bilan ikkovining boshini qovushtirib qo'yaman, begonaga ketmasin, derdi. Ona zimdan shunga tayyorgarlik ko'rardi.

Tolibjon olti yoshligida onasi o'lgan. Dadasi, bolam onasiz o'smasin, deb xotining yilini o'tkazib, to'rt yashar qizi bilan qolgan bir beva xotinga uylangan edi. O'sha beva xotin mana shu kampir, qizi shu Zaynab edi. Birga o'sib katta bo'lgan singlisiga uylanishga Tolibjon aslo rozi emasdi. Ana shu gap bo'lgandan keyin qishloqdan ketib qolgandi.

Tolibjon ona ovoizidan mast edi. Bolalik yillaridagidek uning bag'rida erkalangisi, yuzlarini yuzlariga qo'yib ishqalangisi keldi. Butun xo'rliklarini, alamlarini to'kib solgisi keldi. Atrofdan munchoqdek ko'zlarini qadab, ajib tomosha ko'rayotgandek turgan jiyanlari oldida hislariga erk berishdan o'zini tiydi.

Kuyov ishga ketib bo'lgan. Tog' cho'qqilarida oftob nuri yaltirab turardi. Tolibjon to yuvinib kelguncha, kampir javrab-javrab nevaralarini ko'chaga chiqarib yubordi.

Keksalardek dono kamdan-kam bo'ladi. Ona o'g'lining dilida nimalar borligini, ichini nimadir kemirayotganini sezib turardi.

— Bolam, bilib turibman, ichingda o't yonyapti. Nima gap bo'ldi? Ayt.

Tolibjonning tomog'idan choy o'tmadi. Zo'rg'a yutindi.

— Kelinimni so'ramadim. Bolalaringni so'ramadim O'zing og'iz ochmaganingga so'ramadim, bolam.

Tolibjon titrab-qaqshab javob berdi:

— Keliningiz juda uzoq yurt tuprog'ida kul bo'lib qolgan.

— Bolalaring qani? — dedi kampir yana.

— O'g'lim Afg'onda yongan.

Bu gaplar Tolibjonning ko'ksini kuydirayotgan olovlar orasidan alanga bo'lib chiqdi.

Kampir bir qo'li bilan sholchaga tiralib, oldinga surildi. Qo'lini havoda paypaslab o'g'lini topdi. Peshonasini siladi.

— Bu dunyo shundoq, bolam. Olam yaralibdiki, birovga baxt, birovga alam keladi. Chidaysan. Chidamay ilojing qancha. Boyadan beri seni o'ylayman. Ichingda nimadir bo'layotganini ko'r bo'lsam ham ko'rib turibman. Baxtingni shamolga uchirib kepsan. Qandoq qilasan, bolam. Halizamon kuyoving keladi, birga tog'larni aylanib kel, g'uboring tarqaydi.

Tolibjon onasini ko'tarib, so'riga olib keldi. Yengil, qushdan ham yengil bo'lib qopti. Qandoq polvon xotin edi. Yursa yer titrardi. Tolibjonning esida: onasining semiz, go'shtdor qo'lida kumush bilaguzugi ko'rinmay ketgandi. O'sha qo'llar endi juda ingichka, juda nimjon bo'lib qopti.

— Dolchin choyimni ham opkelib ber, bolam.

Tolibjon ustiga nimcha yopilgan choynakni keltirib onasining oldiga qo'ydi.

— Endi bor, aylanib kel. Shoshma, esim qursin. O'tir.

Kampir Tolibjonning xotiniga, o'g'liga Qur'on bag'ishladi. Yuziga fotiha tortgandan keyin, endi boraver, dedi.

Tolibjon boshqa yoqlarga bormay, o'sha, bolaligida juda ko'p marta kechkan soyga tushishga ahd qildi. Bir gala bola orqasidan ergashib chiqdi. Tolibjon bolalarni qanchalik yaxshi ko'rmasin, soyda yolg'iz o'zi o'tirib o'y surmoqchi. Albatta, bolalar unga xalaqit beradi. Hatto hali yo'lga kirmagan kenja jiyani ham emaklab kelib unga talpindi. Atigi bittagina tishini ko'rsatib iljaydi.

Tolibjon uni ko'tarib oldi. Jiyanlaridan biri o'zidan o'zi, men shashlini yaxshi ko'raman, dedi. Boshqasi, men somsani yaxshi ko'raman, deb yuborganini o'zi ham bilmay qoldi.

— Qani, bolalar, necha kishisizlar? — dedi Tolibjon.

Bolalar qator bo'lib bir-birlarini sanay boshladilar.

— Biz beshtamiz. Manavu ikkita bola qo'shnimizning bolasi.

— Shu ikkita bolani ham qo'shsanglar, necha kishi bo'lasizlar?

Bittasi, oltita, dedi, boshqasi, sakkizta, dedi.

— E, omon bo'linglar, hisobdan mazalaring yo'q ekan-ku, — dedi Tolibjon kulib. — Yetti kishi. Manavu kenjatoy bilan sakkiz kishi ekansizlar. Uyda momongiz bilan ayangizni qo'shsak, roppa-rosa o'n kishi bo'lasizlar.

Bir bola, momom somsa eyolmaydilar, tishlari yo'q, deb qoldi.

Mahalla oqsoqoli tashqari hovlisida kichkinagina oshxona ochgandi. Kelinlari, xotini somsa, kabob, manti tayyorlashardi.

Yetimqishloqning yigit-yalanglari to'planib, shu yerda ulfatchilik qilishardi.

— Qani, bolalar, borib bilib kelinglar-chi, bugun qanaqa ovqatlari bor ekan, — dedi Tolibjon.

Bolalarning hammasi barobar yugurib ketishdi. Qo'lidagi kenja jiyani ham ular orqasidan, men ham boraman, degandek intilib qoldi.

Bir zumda bolalar shovqin-suron bilan ko'cha to'ldirib qaytib kelishdi.

— Bugun manti bor, somsa bor, shashlik yo'q, — deyishdi hansirashib.

Tolibjon ularga pul berdi.

— Hozir ayangdan idish olib, qancha manti, qancha somsa olishni so'ragin. Ortgan pulni ayangga berib qo'y, — dedi bolalarning kattasiga.

Shundan keyin, Tolibjonning bir o'zi soy tarafga tushib ketdi.

Soy o'sha-o'sha. Bolalik paytlaridagidek jimjit. Tolibjon tuffisini yechib, shimini tizzasigacha shimarib, suv kechib, o'sha qadrdon orolchaga chiqdi. Suv hamon bir tekis oqar, sal nari borib toshlarga tegib sapchib o'tardi.

Tolibjon qumga chalqancha yotib, so'ngsiz osmonga tikildi. Bu uning bolalik osmoni edi. Yoshlik izlari tushgan, go'daklik o'ylari qolgan bu sokin orolchadan aslo ketgisi yo'q edi.

Ko'p yillar bo'ldi Tolibjonning bu joylardan mosuvo bo'lganiga. Soch oqardi, umr o'tdi. Yurakda hech qachon tuzalmaydigan, butun umri davomida zirqirab og'rib turadigan jarohat hamishalikka hamroh bo'lib qoldi.

Tolibjon yuragini bir umrga jarohatlagan, boshiga qora kunlar solgan voqeani alam-sitam bilan eslab ketdi...

U Toshkent shahar partiya komitetida bo'lim boshlig'i bo'lib ishlardi. Bir so'zlilik, o'jarligi birovga yoqib, birovga yoqmay yurardi. To'g'ri so'z, fikrida sobit Tolibjon partiya safiga o'tganda keksa kommunistlar: «Hamisha shunday bo'ling, haqiqat yo'lidan aslo chekinmang», deb kafolat berishgan edi.

O'shanda Stalinning shaxsiga sig'inish oqibatlari butun mamlakat miqyosida tugatilib borayotgan, odamlarda hayotga buyuk bir ishonch paydo bo'lgan paytlar edi. Ammo mayda «shaxschar» tirik edi. Ular «xalqlar otasi»ga sadoqatlaridan voz kecholmasdilar. Ayniqsa, lavozimlardagi bir necha «shaxs

farzandlari» mamlakat bo'ylab esgan toza shabadani o'tkinchi, mavsumiy bir tadbir deb bilardilar.

Tolibjon bo'layotgan ishlarni bilib, ba'zan tajang, ba'zan isyonkor tabiatini kuch bilan bosib yurardi.

Tolibjon ko'p ishlarga guvoh edi. U o'ziga-o'zi: shunchalik qonunsizliklarni ko'ra bila turib indamasam, qanday kommunist bo'ldim, deb kuyinardi. Oxiri uning ichidagi isyon portlab, yuzaga otilib chiqdi.

Oblast partiya konferensiyasida so'z olib, hozirgi rahbarimiz ministr Luqmonovning yolg'on-yashiq gaplariga ishonib, yaxshi-yaxshi odamlarni badnom qilayotganini, respublikamizda yangi bir shaxs paydo bo'lganini aytdi.

O'shanda qiziq bir voqea yuz berdi. Zal bo'ylab gulduros qarsaklar yangradi. Qarsaklarni kim chalayotganini bilib bo'lmaldi. Odamlar stul tagiga qo'llarini tiqib qarsak chalardilar. Ko'zlaridan, yuzlaridan qarsak chalayotganlarini bilib bo'lmaldi.

Tanaffus paytida ham kazo-kazolar bu favqulodda voqeani choy ustida muhokama qilardilar. Bu yerda ham Luqmonov hammani og'ziga qaratib shakarguftorlik qilardi.

Luqmonov beti qattiqroq odam edi. Uni hozirgina minbardan sharmandalarcha tushirib yuborishdi. Profsoyuz lideri bilan tayyorlash ministri sha'niga juda xunuk, hatto og'izga olib bo'lmaydigan gapni minbardan turib baralla aytganida zalda to'polon bo'lib ketdi. Konferensiya delegatlari bir og'izdan, bu tuhmat, tuhmat, deb qichqirishdi. Uni minbardan tushib ketsin, deb talab qilishdi.

Mana, hozir u hech gap bo'lmagandek, xandon-xushon gap sotib o'tiripti.

Boya birinchi qatorda kaftini chap qulog'i orqasiga tutib, diqqat bilan gap tinglayotgan yetmish yoshlardagi oqsoqolni prezidiumga taklif qilishdi. U qo'lini ko'ksiga qo'yib, uzr so'rab, yana joyiga o'tirgandi. Hozir oqsoqolni choyga chaqirishdi. Bu oqsoqol umri-ning yarmidan ko'pini chet ellarda o'tkazgan, urush yillarida front orqasida maxsus qo'poruvchilar guruhini tuzib, fashistlarga to'xtovsiz zarbalar bergandi. Urush tugagandan keyin razvedkachi Rahmon Dadayevga «Sovet Ittifoqi Qahramoni» unvoni berilib, u «Oltin Yulduz» bilan mukofotlandi. Bundan ikki oylar muqaddam unga Chexoslovakiya davlati ham Pragani ozod qilishda ko'rsatgan jasoratlari uchun qahramon unvonini bergan edi. Chexos-

lovakiyaning Moskvadagi elchixonasida unga «Oltin Yulduz» topshirish marosimi bo'lib o'tgan edi. Uni hech kim ismi, familiyasi bilan atamasdi. Oqsoqol deb izzat-hurmat qilishardi.

Oqsoqol nihoyatda bosiq, mulohazali odam. Dushman hududida ko'p marta xavfli vaziyatlarga tushib qolganda shu xususiyati — sovuqqonligi qo'l kelgandi. U Davlat xavfsizligi, ichki ishlar sohalarida o'n yetti yoshidan xizmat qila boshlagan...

Luqmonov boshlagan gapini davom ettirdi:

— Bu beodobni chet elga jo'natib yuborish kerak. O'sha yerlarda yurib ko'zi ochilsin.

— Qaysi aybi uchun, qaysi beodobligi uchun? — dedi Oqsoqol uning ko'ziga qarab. — Chet elga yuborilganlar jazo o'tash uchun yuborilmaganlar. Ularning gardaniga vatan manfaatini himoya qilish, diplomatik munosabatlarni mustahkamlash...

Luqmonov uning gapini bo'ldi:

— Qo'ying, otaxon, siz bu ishlarga aralashmang. Pensiyangizni yeb yotavering. Siz keksayib qolgan odamsiz, hozirgi murakkab vaziyatni tushunmaysiz...

Oqsoqol Luqmonovning gaplariga sovuqqonlik bilan javob qildi:

— Agar chet elga jazo o'tash uchun yuboriladi, deb tushungangiz, shu beodobligingiz uchun sizni yuborish kerak. Birinchidan, men pensiya olmayman. Pensiyadan kechganimga yigirma yetti yil bo'lgan. Oyligim o'zimga yetib ortadi. Chet ellarda yurgan paytlarimda yig'ilib qolgan yigirma besh yillik oyligimni ham haligacha olmaganman. Endi Usmonov masalasiga kelsak, uni hech qayoqqa yuborish kerak emas. U shu yerda bo'lishi zarur. U hech qanday odobsizlik qilgani yo'q. Faqat yoshligiga borib picha qizishib ketdi, xolos. Vaqtiki kelib sovib, gapni orqa-o'ngiga qarab aytadigan bo'lib qoladi. Ezmaligim uchun kechirasizlar, Alisher Navoiyni qariganda o'qish kerak ekan. Hozir muk tushib Navoiyni o'qiyapman. Mana eshiting, u nima deydi: «Oqil kishi rostdan o'zgani demas, hama rost ham degulik emas». Eshityapsizmi, aqlli odam faqat rost gap aytadi, lekin rost ekan, deb hamma gapni ham aytavermaslik kerak, deydi. Ko'rdingizmi, Usmonov shu yerda yoshligiga borib, aytish shart bo'lmagan gaplarni ham aytib yubordi, buning uchun uni kechirish kerak. U keyin o'zini o'nglab oladi.

Obkomning birinchi kotibi O'tbosarov bundan to'rt yil oldin pensiyaga chiqqan, lekin partiya uchyotini ko'chirib olib ket-

magandi. Hozir uni ham choygga chaqirishgan edi. O'tbosarov oqsoqolning gaplarini quvvatiadi.

— Luqmonov, yoshligingizni eslang. Hammamiz ham bu yoshda o't-olov bo'lganmiz, sal narsaga pov etib yonib ketardik. Usmonov ham hozir o'sha yoshda. Siz esa haligacha go'daksiz. Agar chet el odamlarning xatosini tuzatadigan joy bo'lsa, eng avval sizni yuborish kerak.

Luqmonovga gap kor qilmasdi. U beti qotib ketgan odam edi.

Oqsoqolning bu gaplari uning yuziga tushgan achchiq tarsaki edi. Bu gapning unga mutlaqo aloqasi yo'qdek u qulog'idan kirib, bu qulog'idan chiqib ketgan edi.

— Bu yerda KPSSning vakili hurmatli do'stimiz o'tiriptilar. Usmonovga qandoq chora ko'rishni Moskva hal qilsin...

Konferensiyadan keyin Luqmonov KPSS vakilini O'zbekistonning diqqatga sazovor joylarini ko'rsatish uchun Brejnevning kuyovini olib boradigan Taxti Qorachadagi maxsus boqqa olib ketdi. Ana shundan keyin uch oy o'tgach, Tolibjon Usmonovni «Vatan topshirig'i»ni bajarish uchun chet elga jo'natib yuborishdi.

Luqmonov Brejnevning kuyovi bilan do'stlashib olgandan keyin obkom byurosi rad qilgan masalalarni ham o'zicha hal qilib yuboradigan bo'lib qoldi.

Bu qadar bosar-tusarini bilmay qolgan Luqmonov «Usmonov kim, bir beodob tirrancha, gapning orqa-o'ngiga qaramay vaysayveradigan, bunday mo'tabar dargohlarda ishlashga noloyiq» ekaniga boshqalarni ham ishontirmoqchi bo'lardi.

Tolibjon «Luqmonov yolg'on-yashiq gaplar tarqatib, yaxshi-yaxshi odamlarni badnom qilayotganini...» aytgandayoq Luqmonovning qorniga qoziq qoqqandek bo'lgandi. Luqmonov shu so'z uchun undan ayovsiz qasd olishga ahd qildi.

II

Ertalab nonushtadan keyin bolalar ivirsitgan so'rini yig'ishtirayotgan Zaynab ko'cha eshigi oldida g'iyqillab mashina to'xtaganida qo'lidagi supurgini chetga uloqtirib, eshikka qaradi. Qirq besh yoshlardagi, Budyonniynikiga o'xshatib mo'ylov qo'yg'an kishi kirdi. Uning orqasidan yashik ko'targan yigitcha inqillab kelardi. Hovli etagida kuymalanayotgan bolalar barobariga qiyqirib yuborishdi:

— Katta ena, tog'am keldilar, Mirvali tog'am keldilar!

Ayvonda panjaraga bag'rini berib o'tirgan kampir o'rnidan turmoqchi bo'lib, qo'zg'ala boshladi.

Mirvali deb atalmish yigit shoshib borib, kampirning yelkasi-dan beozor bosdi.

— Qo'zg'almang, ena, qo'zg'almang. Sevinib qoldingizmi, ena? Tolibjon kelib bag'ringiz to'lib qoldimi?!

Kampir timirskilanib, Mirvalining yelkasiga qo'l tashlab ko'rishgan bo'ldi.

— Voy, nimasini aytasan, bolam, g'oyibim hozir bo'lib, uyim to'lib qoldi. Endi oyog'imni uzatib ketaversam ham bo'ladi. Diydorini ko'rolmayapman-da, bu ko'z o'lgur dunyoni zimiston qilib qo'ydi. Kelganing juda yaxshi bo'ldi-da, bolam. Tolib-jonginamning ichi to'la dardga o'xshaydi. Endi o'zing uni bag'ringga ol. O'ksitma. Har qalay, yurtning tepasidagi odamsan.

Mirvali u yoq-bu yoqqa alangladi.

— Daydining o'zi qani? Qaysi go'rga g'oyib bo'ldi?

Atrofni o'rab turgan bolalar baravar javob qilishdi:

— Tog'am pastda, orolchada o'tiriptilar.

— Voy, chaqir uni. Mirvali tog'am keldilar, deb ayt.

Bolalar qimirlashmasdi Mirvalining orqasidan yashik ko'tarib kelgan yigitning yana kirishini kutib, eshikka qarab turishardi. Sal o'tmay yigitcha — uning shofyori qop orqalab kirdi.

— Zaynab, anavi narsalarni o'zing joylab ol. — Mirvali shunday deb shofyoriga yuzlandi: — Qog'oz qopdagi go'shtni ham olib kir.

Zaynab xijolat tortib, norozi ohangda dedi:

— Kecha akamning oyoqlariga jonliq so'ygandik. Bekor ovora bo'psiz-da.

Mirvali uning gapiga parvo qilmay, eshik tomon yura boshladi.

— U daydini o'zim topib kelaman. Zaynab, singlim, qumg'onda bitta choy qaynatvoringin.

— Gapingiz qursin, direktor, shu paytda kim qumg'onda choy qaynatadi?!

Kampir gapga aralashdi:

— Xo'p degin, bolam, darrov xo'p degin. Qumg'on choyini sog'ingandir-da.

Mirvali bolalarni ergashtirib chiqib ketdi. Shofyor, men nima qilay, degandek, mashina oldida unga qaradi.

— Qovunlarni retranslyatorida ishlayotganlarga obor. Biron soatlarda qaytib kel. Shoshma, ketmay tur, — dedi u nimadir esiga tushgandek. — Ozroq kutib turgin. Hozir kelaman.

U, shunday deb, pastlikka qarab ketgan ilon izi yo'ldan o'ziga o'zi tormoz berayotgandek, o'ng oyog'iga qattiq tiralib, butalar orasidan jarlik tomonga ketdi. Bu past-balandlikda kuniga necha martalab bir-birini quvib o'ynagan bolalar kuchanmay, uning atrofida shamoldek aylanib pastga tushib kelishardi.

Mirvali o'ziga o'zi tanbeh bergandek o'ylardi: mashinada yuraverib piyoda yurishni unutdimmi? Xuddi tormozi buzilgan mashinadek pastlikka munkib ketyapman!

Uning bu jarlikka kelmaganiga ham besh-o'n yil chiqar-ov. Katta yo'ldan g'irillab kelib, g'irillab ketavergan ekan. Ba'zan kampirndan xabar olgani kelganda ham bu tomonlarga qaramagan edi. Shu topda, orolchalar ko'rina boshlaganda o't-olov bolaligini unutilib yuborganini payqab qoldi-yu, yuragi qisildi. Axir bu joylar, orolchalar, otliqning bo'yini ko'rsatmaydigan qamishlar orasida potirlab ko'tariladigan o'rdaklar, tonggacha shovqin soladigan baqalarning qurillashlari, suvlarning shovillashi, toshlar orasidan chiqib, yuvilib top-toza bo'lib ketgan qumlarni loyqalatmoqchi bo'lgan baliqlarning kumushdek tovlanishlari, tush paytida hirdan jimjit bo'lib qoladigan, tunlari go'yo allaqanday jinlar bazm qiladigan bu oromgoh endi unga begona bo'lib qolgandek, nega kelding, bizni unutmaysan-ku, deyayotgandek ho'lardi.

Mirvali asli bu qishloqdan emasdi. Uning onasi Mirvali olti yoshlik paytida tug'olmay nobud bo'ladi. Bolamni o'ksitmayman, deb Rixsi aka uylanmaydi. Mirvalining holidan kampir, Tolibjonning o'gay onasi xabar olib turadi. Har qalay, singlisining bolasini tashlab qo'ymaydi. Xolasi uni o'z uyiga ko'chirib olib ketmaydi. Tog' so'qmoqlaridan qatnab, issiq-sovug'idan xabar olib turadi. Rixsivoy chiroqchilik yoshgina polvondan yiqilib, alamdanda o'zini chavaqlab tashlaydi. Bu orada kampirning ham choli vafot qilib, kalovlanib qoladi.

Mirvali bo'yiga yetib, ro'zg'orni eplaydigan bo'lib qolgandi. Kampir nihoyatda sabr-qanoatli edi. Oldingi eridan qolgan yetim qizi Zaynab, keyingi eridan qolgan Tolibjon, singlisidan qolgan

Mirvali. U mana shu uch yetimchani oyoqqa turg'izish ham qarzim, ham farzim, deb bilardi. Bu tog'li yurtida fidoyi xotinlar ozmunchami, deysiz.

Mirvali shu topda, bolaligi qolib ketgan orolchalarga yaqinlashar ekan, ana shularni o'yladi.

Orqasidan kelayotgan bola yolg'iz oyoq yo'ldan chiqib, toshlardan sakrab-sakrab oldinga o'tdi.

— Tog'a, televizorimiz ishlamay qo'ydi.

— Ishlaydi, endi ishlaydi, — dedi xayoli bo'lingan Mirvali.

— Erta-indin ishlaydi.

Avvalgi kun kechga tomon kelgan sel retranslyator minorasini ag'darib yuborgan, tog'ning bu tarafidagi xonadonlarda televizorlar ko'rsatmay qo'ygandi.

Mirvali tosh tepasiga chiqib, atrofga alanglay boshladi. Bu yerdan yetti orol bemalol ko'rinib turardi. Ammo birontasida Tolibjonning qorasi ko'rinmasdi.

— Tog'a, men topib kelaymi?

— Qayerdaligini bilasanmi? — dedi u bolaga qarab.

— Bilaman, kechayam shu yerga kelib, sharshara oldida o'tirib yig'laganlarini ko'rganman.

Boya kampirning, o'rtog'ingni ichi to'la dard, degani Mirvalining esiga tushdi.

— Yo'l boshla, jiyan, meni o'sha yoqqa olib bor.

Bola uni sharshara tomonga boshlamay, yolg'iz oyoq yo'l ayirishida chap tomonga boshladi.

— Sharshara bu yoqda-ku, — dedi ajablanib Mirvali.

— Bilmasakansiz-ku, tog'a. Shovva bu yoqda.

Darhaqiqat, ular sal yurishgach, olti-etti metr balandlikdan tushayotgan sharshara oldidan chiqishdi. Demak, tog' sellari yo'lini o'zgartiribdi-da, deb ko'nglidan o'tkazdi u. Shu paytgacha tog'ning bu puchmog'iga biron marta ham kelmaganidan ajablandi.

Sharshara guvillab tushar, yo'l-yo'lakay qoya toshlarga urilib to'zon bo'lib ketar, suv to'zonlari yigirma-o'ttiz metr kenglikni tumandek o'rab olardi.

— Tog'am shovvaning naryog'ida o'tiradilar.

Ular baqato'n qoplagan sirpanchiq toshiardan sakrab-sakrab, shovvaning narigi tomoniga o'tishdi. Tolibjon sharsharaga tikilganча qimirlamay o'tirardi.

— Endi sen ketaver, jiyan. Biz hozir boramiz.